

PER QUÈ ELS TREBALLADORS NO LLOGUEN CAPITAL I
ESTABLEIXEN LA SEVA PRÒPIA ORGANITZACIÓ?
ESTRATÈGIES DE REPRODUCCIÓ I/O TRAJECTÒRIES DE CLASSE.

I. Brunet, J. Casellas i P. Camacho.

La falla fonamental de tot el materialisme precedent (incloent el de Feuerbach) resideix en que només capta la cosa [...], la realitat, allò sensible sota la forma de l'objecte [...] o de la contemplació [...], no com a activitat humana sensorial, com a pràctica; no d'una manera subjectiva. Per això, el costat actiu va ser desenvolupat d'una manera abstracta, en contraposició al materialisme, per l'idealisme, el qual, naturalment, no coneix l'activitat real i sensorial com a tals. Feuerbach aspira a objectes sensibles, realment diferents dels objectes conceptuals però no concep la mateixa activitat humana com a activitat objectiva (K.Marx).

Forçant a descobrir l'exterioritat en el cor de la interioritat, la banalitat en la il·lusió d'allò exòtic, allò comú en la recerca d'allò únic, la sociologia no té només per efecte denunciar les impostures de l'egoisme narcicista; ofereix un mitjà, potser l'únic, de contribuir, encara que només sigui per la consciència de les determinacions, a la construcció, d'una altra manera abandonat a les forces del món, d'alguna cosa així com un subjecte (P.Bourdieu).

Caracteritzat, entre altres elements, per una particular organització del poder i un específic gènere de desigualtat social, el mode de producció capitalista constitueix no només un mode o sistema de producció de coses -mercaderies- sinó un particular sistema de produir models humans: homes, de fet (C.Lerena).

Per aquells que formen part de les classes dominades, o que provenen d'elles, la diversitat és amb freqüència un handicap, una deficiència; la seva experiència,

els seus coneixements, la seva "cultura" tenen una amplitud limitada, un valor local; no són reconeguts o ho són en petita mesura fora del seu mitjà social professional i geogràfic d'origen. Sabem que aquesta diversitat constitueix un obstacle permanent per a la solidaritat popular i per a la unitat del moviment obrer; ha sigut, i segueix sent una font inesgotable d'oposicions de conflictes i de lluites internes: oficis contra oficis, pobles contra pobles, barris contra barris (C.Grignon).

LA PRESENTACIÓ DE L'OBJECTE.

La idea inicial d'aquest projecte d'investigació se'ns va ocórrer a partir de la lectura de *La naturaleza del intercambio laboral y la teoría de la producción capitalista* d' H.Gintis (1983): per què, per exemple, els treballadors no lloguen capital i estableixen la seva pròpia organització? Considero que aquesta és una qüestió oberta [...]. Perquè suposem que la maximització dels beneficis dóna lloc a l'eficiència i els treballadors actuen amb l'objectiu de maximitzar les seves rendes. Acceptem també que els beneficis de les empreses gestionades de forma eficient són significativament positius, una vegada pagats tots els factors (inclosos els interessos del capital pres i prestat). En aquestes condicions, qualsevol grup de treballadors té un incentiu per abandonar l'empresa, llogar capital, matèries primeres, i anomenar un gerent, captant d'aquesta manera l'excedent generat en la producció, mantenint al mateix temps, la mateixa organització interna de l'empresa. Malgrat això, els treballadors no actuen d'aquesta manera. Si les condicions d'"optimalitat" del model competitiu es complissin, observariem una àmplia gamma de formes de propietat de les empreses. Si bé és cert que existeix una àmplia gamma, quasi cap modalitat implica que els treballadors lloguin capital (H. Gintis, 1983, p.187-188).

Però també de la necessitat que teníem d'adquirir coneixement sobre determinats processos socials, i concretament, ens interessava com a finalitat d'investigació centrar-nos en estudiar com funciona la relació capital/treball i les trajectòries socials dels actors¹ que viuen en aquestes relacions estructurals de producció. La pregunta que cal respondre és: per què els treballadors no lloguen capital?, o més específicament, si és que en lloguen, sota quines condicions ho fan? La nostra unitat d'anàlisi serà un cas concret: els treballadors d'oficis tradicionals (electricitat, lampisteria, mecànica, arts gràfiques...) que han optat per cobrar l'únic pagament de l'atur de l'any 1990 en una capital de

1. Les trajectòries dels actors socials determinades pel particular context històric i social expliquen la diversitat d'opcions pràctiques que es donen entre els diferents treballadors autònoms i empresaris. A nivell informatiu, entenem per treballadors autònoms aquells que «autovenen» la seva força de treball, una qualificació específica; mentre que els empresaris compren força de treball.

província i rodalies.²

Considerem que l'economia política podria contentar-se amb revelar l'explotació i l'acumulació de capital i detenir-se en aquest punt. La sociologia ha d'anar més lluny i mostrar de quina manera aquesta relació de producció, indispensable pel manteniment de les estructures actuals de dominació, actua sobre les vides dels homes i de les dones.

Malgrat això, davant d'aquesta relació institucionalitzada de dominació i d'explotació, per què els treballadors no lloguen capital i estableixen la seva pròpia organització? Per tant, ¿la resposta ha de trobar-se en la naturalesa de l'economia capitalista: *en les barreres d'entrada cap al control de l'empresa, en l'estructura del mercat financer*, o, complementàriament, en una economia política de l'educació i/o socialització orientada a descobrir i explicar els processos de producció, distribució i consum dels éssers humans? (Bertaux, 1993). A nivell sinòptic, citem les característiques més rellevants d'un procés de socialització per a classes populars i una altra per a classes dominants (C.Grignon). Citem les característiques més destacades:

2. Si prenem com a objecte l'estudi de l'objecte significa que pretenem tornar al treball de camp la seva vertadera dimensió: *la de construir la representació de la realitat* (Bourdieu, epíleg a P.Rabinow, 1992). El trencament d'aquesta manera de pensar és, bàsicament, amb el positivisme ingenu que parteix d'una observació, en el treball de camp, innocent i confiada. Davant d'això, és precís recordar amb Bachelard, que el fet científic es conquista, es construeix i es comprova.

Des d'una postura de contínua vigilància epistemològica, les dades empíriques construïdes tenen el seu context significatiu i explicatiu en el marc teòric. En el marc teòric reflexionem sobre les relacions entre capital i treball en un punt concret: per què els treballadors no lloguen capital i instal·len la seva pròpia empresa? i optem per explicar les seves possessions (capitals) i trajectòries de classe i les seves estratègies de reproducció en un mercat de treball determinat. La utilització de l'entrevista enfocada o semidirigida ens ha permès captar els discursos motivacionals dels subjectes i les seves pràctiques (Ortí, 1990).

Els subjectes entrevistats pertanyen, majoritàriament, a una mostra d'un grup de noucents quaranta-dos que l'any 1990 van demanar el pagament únic. Les adreces van ser facilitades per l'INEM. La selecció dels treballadors d'oficis tradicionals va ser aleatòria amb l'únic objectiu d'aconseguir la "saturació" (Bertaux, 1993). Les persones citades en el text, les quals mantenim en l'anonimat per raons òbvies, són les següents:

E.1. Vídua, mare d'un fill, trenta-vuit anys. Autònoma, propietària d'un comerç, dedicada professionalment a la venda en el sector serveis. Sense empleats.

E.2. Autònom en el sector de la reparació i muntatge elèctric. En l'actualitat, un empleat (aprenent); casat, tres fills, quaranta-tres anys.

E.3. Autònom, dedicat a la venda de material per a la construcció, sense empleats; viu en parella, vint-i-set anys.

E.4. Autònom, sense empleats, dedicat a un taller mecànic; quaranta-un anys.

E.5. Professional d'entitat bancària, especialitzat en temes de finançament a particulars i empreses.

CULTURES POPULARS

Autarquia i aïllament.

Autoproducció i economia domèstica familiar.

Canvi i ajuda mútua.

Dependència en relació amb les imposicions del medi físic.

Habilitat normal. Utensilis.

Cultura tècnica pràctica.

Adaptació i capacitat d'adaptació al medi local

Temps mesurat en funció de la duració de les feines.

Predomini de l'oralitat.

CULTURES DOMINANTS

Suprematisme, expansionisme.

Moneda, mercat ampli i economia-món.

Domini del medi físic.

Utilització de les ciències, de les tècniques perfeccionades.

Cultura tècnica teòrica.

Universalisme de les solucions tècniques.

Feines mesurades en funció del temps patró del rellotge.

Predomini de l'escriptura.

(continuació...)

E.6. Treballador assalariat del sector de l'electricitat i reparació, trenta-quatre anys.

E.7. Empresari des dels anys seixanta. Sector del muntatge i manteniment d'electricitat, gas i llum.

E.8. Treballador autònom en una empresa de tancaments metàl·lics d'alumini, empresa de dos socis; sense treballadors assalariats; vint-i-set anys.

E.9. Treballador autònom en un taller de fusteria; sense treballadors assalariats; trenta-tres anys.

E.10. Mecànic assalariat en l'actualitat (va cobrar el pagament únic el 1990), vint-i-sis anys.

E.11. Botiguer d'una sabateria de nens. Dues dependents eventuais (una a temps complet, una altra a temps parcial); quaranta-cinc anys.

E.12. Treballador autònom en una empresa de tancaments metàl·lics d'alumini. Sense treballadors assalariats. Cinquanta-set anys.

E.13. Treballador autònom en un taller de mecànica, especialitzat en reparació de motors. Tres socis i quatre treballadors eventuais; trenta-quatre anys.

E.14. Treballador autònom d'arts gràfiques. Tres socis; quaranta-tres anys.

E.15. treballador assalariat a partir de l'any 1992. Anteriorment soci d'una SA (conjuntament amb altres dos) on va arribar a tenir vint treballadors eventuais. Va cobrar el pagament únic el 1985.

E.16. Treballador autònom en un taller de muntatges elèctrics. Dos socis, trenta anys.

E.17. Treballador autònom en un taller de reparació d'electrodomèstics i recanvis. Dos socis, vint-i-cinc anys.

E.18. Treballador autònom en un taller de restauració de metalls. tres socis, Trenta-un anys.

LA CONSTRUCCIÓ DE L'OBJECTE.

Per començar, l'anàlisi científic (Bourdieu, 1976 i Ibáñez, 1985) ha de destruir per construir el seu objecte ja que allò anterior a tota construcció d'objecte és el control de la relació, sovint inconscient, fosca, amb l'objecte que es tracta de construir. Com a aplicació d'aquest principi s'ha de destruir el fals problema de l'home com a subjecte de la història (Althusser, 1974, 1975, 1980). Aquest plantejament té com a funció pròpia ocultar un doble problema de caràcter materialista: la preeminència del procés sobre els elements i la forma de constitució dels elements en el procés.

Enfront de la metafísica del subjecte -que intenta pensar en el subjecte com a fonament, i el pensar fonamentador (la filosofia) des de Descartes a Husserl busca la manera d'assentar en aquest subjecte, l'ésser, el saber i el fer- dir que no hi ha cap subjecte de la història no és sinó el punt de partida per plantejar-nos el problema materialista central dels processos de subjecció mitjançant els quals estan constituïts els subjectes en la història, que suposen fer de la història una contramemòria i, com a conseqüència, desplegar en ella *una forma completament diferent del temps* (Foucault, 1978).

"Una forma diferent del temps" que condueix a allò "impensat" a l'ensenyar que hi ha alguna cosa abans del subjecte com a ésser ("l'exterior") on es poden rastrejar les condicions materials de la seva aparició o emergència. Rebutjar, doncs, la inveterada tesi que el subjecte i la seva representació (Deleuze, 1988) se situen com a punt de partença, origen i fonament, i obrir en el seu detriment un escenari presubjectiu, i preindividual, és treballar en la genealogia de la subjectivitat (=genealogia de l'ésser). Aquest treball descriu i explica el camp i/o escenari on es fabriquen els individus i s'investeixen com a subjectes. Aquest treball és només realitzable des d'una teoria materialista on la seva primera tesi no és una altra que l'afirmació: tot individu està personalment definit per estar subjecte al conjunt de llenguatges de poder i de condicions materials d'existència on el seu encreuament resulta la seva unitat. Per a ser estrictes, caldria dir, en la perspectiva d'Althusser (1974), que els agents de la història només poden ser-hi en la mesura en que són (estan) subjectes en (a) la història. La única manera en què els individus poden ser agents d'una pràctica social és estant subjectes a (en) aquesta pràctica (Bourdieu, 1991).

El nostre discurs s'inclina vers la concepció ingènuament finalista de la pràctica (aquella que sosté l'ús ordinari de nocions com l'interès, el càlcul mecànic o racional, etc.), a donar compte del fet que les conductes (econòmiques o unes altres) prenen la forma de seqüències objectivament orientades per referència a la seva finalitat, sense ser necessàriament el producte, ni d'una estratègia conscient ni d'una determinació mecànica. En aquesta perspectiva, ni la teoria dels jocs que proposa un model formal de l'acció estratègica -és a dir, de les

estratègies òptimes que un individu adoptaria si es comportés d'una forma completament racional (Neumann/Morgenstein, 1944)- ni l'anàlisi transaccional que ens proposa una aproximació psicològica (Berne, 1987), ni una sociologia hereva de Husserl que tracta de reconstruir la subjectivitat (Berger i Luckmann, 1977; Giddens, 1987; Habermas, 1987), expliquen el procés de producció de subjectes que es comprenen analitzant la reproducció social de les condicions de la producció que són relacions d'apropiació, domini i hegemonia, això és, relacions de poder (=de control), i d'alguna manera, aquestes simples relacions econòmiques (Albarracín, 1991; Bilbao, 1993; Braverman, 1975; Castillo Mendoza, 1989; Recio, 1988; Edwards, 1983). I, precisament, és aquest anàlisi el que no pot deixar d'exigir-nos un rastreig minuciós de les estratègies disperses mitjançant les quals una societat de classes determinada cohesionava les condicions de la seva reproducció global. En conseqüència, no n'hi ha prou amb el simple automatisme de la dinàmica econòmica i financera i les seves formes jurídiques per donar raó de les línies mestres d'aquesta estratègia. És precís reestablir la completa xarxa dels àmbits que només reproduïen la funció social de l'individu (com a "assalariat" o com a "propietari") sinó també la seva pròpia identitat subjectiva, la seva subjecció cap a aquest poder representatiu que la pròpia paraula vehicula.

Deleuze (1988), Deleuze-Guattari (1973, 1988), Foucault (1978, 1985, 1987) i Bourdieu (1988, 1989, 1991) han fet una reconstrucció radical de la subjectivitat desplaçant-la cap a les seves condicions històriques de construcció, i han obert l'enorme i inexplorat camp d'un poder difós, que, travessant una multiplicitat d'operacions produeix el món, al mateix temps que crea el subjecte sotmès a ell. La dinàmica material i dispersa de poder, l'estat, no fa una altra cosa que encobrir-se i camuflar-se sota el mantell del dret. Aquesta és una dinàmica real d'assentiment i/o constitució de la identitat pròpia del subjecte que avala. Això fa que en terminologia althusseriana, siguin determinats aparells, que utilitzen el seu caràcter privat, les seves formes molt diversificades, la seva aparent neutralitat i la tradició humanista per reforçar més subtilment el poder (fent-lo acceptable) i ser el fonament de tota individualitat. La família, el sistema escolar, el mercat de treball, l'estat, no són sinó l'instrument múltiple i variable de l'exercici delimitador del poder de classe, no pot ser dit i no tot és intel·ligible. La subjecció a les normes d'allò intel·ligible (això és, la construcció de la subjectivitat, és a dir, dels enunciats i dels cossos, i de les seves connexions sorprenents) que ells produeixen com a efecte propi, constitueix el tancament del procés sense falles del despotisme burgès: el marc on les classes socials en lluita pugnen pel control de la paraula i, amb ella, de la seva pròpia identitat.

CRÍTICA DE LA RAÓ POLÈMICA

L'explicació anterior refuta, *primer, la teoria neoclàssica i la del capital humà* (Becker, 1983). Aquesta concepció parteix d'implicacions concretes a nivell de concepció de l'estructura social: aquesta és una suma d'individus lliures i iguals que prenen decisions racionals d'acord amb les seves necessitats. Aquesta explicació fa abstracció de les classes socials, i resol els problemes de la desigualtat laboral des del punt de vista de l'economia de l'educació. Aquesta explicació planteja la reducció del cost laboral com a condició pel relançament del benefici empresarial. Això té una conseqüència política: la desestructuració de la classe obrera, la reducció de la força del treball a una suma d'individus. Ni les classes socials, ni les seves relacions de subordinació, ni l'explotació com a contingut d'aquesta relació apareixen en la teoria neoclàssica. Estem a l'ordre del mercat i de l'individu. Totes les altres coses es resumeixen en l'axioma de tot allò que és -concretament, els individus, per què no inverteixen en capital humà?-, ho és per naturalesa. Així, ens trobem que hi ha individus que invertiran en capital humà i individus que no ho faran. I la diferència entre ells està en la taxa de preferència temporal (o d'impaciència) dels individus. Aquesta explicació real cau en l'errada d'explicar els processos d'individualització a partir de la naturalesa humana. Al contrari, la sociologia afirma que no hi ha naturalesa humana, o més aviat, que aquesta naturalesa és una forma sense cap altre contingut excepte l'històric (Lerena, 1983).

En *segon lloc*, refuta l'explicació *institucionalista*. Explicació que qüestiona la relació entre educació, productivitat i ingressos i que relaciona els segments bàsics del mercat de treball amb l'organització tecnològica/política de la producció i amb les subcultures de classe baixa, de classe treballadora i de classe mitjana. Aquests segments reflexen les diferències existents en allò que Piore (1983) denomina cadenes de mobilitat i Sabel (1985) carreres en el treball. Aquests canals són reals i tenen com a conseqüència el fet que la gent té feines en un ordre o seqüència regular. Això indica que els diferents segments estiguin definits per diferències de conducta qualitativa. Els segments es distingeixen per les seves pautes de conducta, és a dir, si els llocs de treball pertanyen a un segment o a un altre, depèn menys del fet que els llocs siguin més o menys segurs, i més de que les pautes de conducta siguin diferents, ja que les cadenes de mobilitat es comprenen en relació amb els trets del treballador individual i del procés a través del qual s'adquireixen i canvien, o les carreres en el treball s'expliquen per les visions del món que legitimen les disparitats de poder existents entre els grups socials fent que apareguin com a fets de la naturalesa.

El concepte de carrera en el treball pretén presentar una explicació de la conducta del mercat de treball, oposada tant a la idea neoclàssica de que els treballadors tenen allò que es mereixen com a la idea marxista de que accepten allò que el capital vol donar-los. Per tant, afirmar que cada grup de treball té

una idea diferent de l'èxit o de la carrera en el treball, és dir que discrepa en les capacitats que defineixen la dignitat, els llocs de treball que es consideren una deshonra i els que es consideren un èxit. D'aquí que la resposta a la pregunta de Gintis estaria en les diferències entre les visions del món. Aquestes visions del món dels treballadors que configuren les seves idees sobre les coses per les quals val la pena lluitar i com les lluites industrials poden modificar, a la vegada, les seves visions originals del món.

Tot indica que el mètode de les visions del món de Sabel porta cap a una psicologia col·lectiva de grups específics de treballadors. Aquesta psicologia grupal descansa en el supòsit que la política dels grups de treball, condicionada per les visions del món i les lluites en el centre del treball, està configurada per les seves relacions amb altres grups, i no per les seves posicions en la divisió del treball. La psicologia moral centra l'anàlisi en l'acoblament entre les característiques de determinats mercats de treball i la personalitat col·lectiva de certs grups de treball. Hi ha grups de treballadors que se subjecten a un ordre moral comú. Aquest ordre articula les expectatives sobre la vida i les lluites per la defensa, aquestes lluites poden modificar la pauta d'expectatives del grup i transformar l'estructura de l'economia.

En *tercer* lloc, davant del ressò weberian del plantejament de Piore i Sabel, *l'anàlisi marxista* se centra en el concepte de control empresarial de la conversió efectiva de la força de treball abstracta en el treball concret o realment subsumit en el capital, per explicar les estratègies empresarials de gestió de la mà d'obra. Estratègies de gestió i/o control mitjançades estructuralment per un conjunt de condicions objectives: l'objecte de treball, les actituds laborals, l'estructura de mercat, el marc jurídic institucional i el nivell de desenvolupament tecnològic (Recio, 1988). Recio taxonomitza els components bàsics de les polítiques empresarials de gestió de la mà d'obra (polítiques de tecnologia, polítiques de control, polítiques salarials, estratègies de contradicció, estratègies institucionals en relació amb el conjunt anterior de condicionaments objectius). La segmentació és el resultat de les interrelacions entre les polítiques empresarials i els condicionants objectius. C.Prieto (1991) destaca els condicionaments de les pràctiques de gestió de força de treball. Entre aquests caldria destacar els següents: la posició de l'empresa en la trama productiva, el ritme i les expectatives de creixement, el tamany de l'empresa, el tipus de béns produïts i l'activitat laboral productiva i, finalment, les condicions de mobilització de la força de treball.

Però aquest anàlisi, com l'institucionalista, omet el procés de producció dels actors de les relacions laborals, tant dels agents de control -empresariat- com dels agents controlats -assalariats-, fet que és substituït o bé per vagues

referències racionals a les actituds polítiques³, o bé per referència a la parella escola/família que reproduïxen les condicions socials de producció; reproducció ideològica de les relacions socials de submissió i explotació (Althusser, 1977; Baudelot-Establet, 1976; Bowles i Gintis, 1981). Finalment, tot remet a la noció d'hegemonia (Gramsci -1976, 1984-). Aquesta noció està orientada cap a la comprensió de la reproducció de les condicions de la producció, partint del fet que l'hegemonia de la burgesia es basa essencialment en la direcció intel·lectual i moral, en la impregnació ideològica del conjunt de la societat i, per tant, en l'atracció que exerceix en el conjunt de les classes i nivells socials. Conseqüentment, per un costat, hi ha l'aspecte discursiu i l'aspecte ideològic (que actuen com a factor de socialització), i per l'altre costat, hi ha l'organització del treball, el procés de producció, les relacions laborals, la política (Bilbao, 1993). Al costat del camp de la producció hi ha el camp de la reproducció. Malgrat això, manca la teoria que connecti i estructurí mútuament ambdues coses i sense la qual la pregunta de Gintis continua sent una qüestió oberta.

ESTRATÈGIES DE REPRODUCCIÓ.

La resposta està en l'enfocament de Bourdieu, ja que ens proporciona el marc teòric del qual cal partir per abordar el tema de la socialització i/o producció dels subjectes.⁴ Aquest plantejament descriu els efectes pràctics i ideològics dels mecanismes que asseguren la reproducció de les relacions de dominació, fet que proporciona els elements per a una economia de la dominació política que es desenvolupa en tots els àmbits de la vida social. Aquest plantejament cal diferenciar-lo de certa literatura que ha considerat l'escola com a instrument-de-dominació-de-la-cultura-dominant-o-sigui-de-la-cultura-burgesa, o com a instrument per preparar els alumnes-per-ser-bons-treballadors-mitjançant-una-correspondència-entre-les-relacions-socials-de-producció-i-les-relacions-socials-educatives, o com a instrument per proporcionar-un-recurs-de-selecció-als-empleats, o bé com una necessitat-defensiva-per-mantenir-el-lloc-a-la-cua-del-mercat-de-treball.

Bourdieu, Foucault, Deleuze i Gaudemar, mitjançant les seves anàlisis de les diferents formes de violència social, de les diferents causes i de les seves diferents maneres de composició i predomini històric, han demostrat la idea que la lògica del món industrial i la lògica escolar són essencialment diferents. No hi ha causalitat entre els processos d'industrialització i d'escolarització ja

3. Recio, encertadament, assenyala que seria interessant estudiar *la part d'autonomia que existeix en cada comportament* (1988, p.227), però com es construeix?, quina trajectòria social i/o professional la dissenya?

4. I com no, per comprendre el per què els treballadors no lloguen capital i estableixen la seva pròpia organització.

que és necessari situar el desenvolupament del sistema escolar dins del capitalisme, però no en l'esfera de la producció material, sinó en l'esfera del conflicte entre els grups i les classes, i això en termes de poder i dominació. De fet, l'escola està en una cruïlla on les diferents classes socials estan forçosament convocades per assajar diferents estratègies de reproducció. Aquestes estratègies,⁵ en allò essencial, es porten en un altre lloc, no a l'escola: en el joc de les relacions socials objectives i/o estructura donada de posicions socials (Lerena, 1988; Bourdieu, 1989).

Bàsicament, Bourdieu planteja una teoria de les estratègies de reproducció inseparable d'una teoria genètica dels grups o de les classes, que tenen tendència a informar sobre la lògica de les estratègies, segons les quals, els grups o les classes es produeixen i es reproduïxen. La producció i la reproducció, per tant, té una existència com a classe que és la condició de la perpetuació de la seva posició en l'espai social. En aquest espai, les distàncies es mesuren en quantitat de capital i aquest espai defineix les possibilitats de pertànyer a classes mobilitzades. Però aquestes classes no són automàticament mobilitzades ja que existeixen a la vegada en la realitat objectiva de les regularitats i de les coercions instituïdes, en les representacions i també en la voluntat, és a dir, en totes les estratègies de reproducció i de manteniment, ja que la pertinença a una classe es construeix, es negocia i es juga. Estratègies negatives -de limitació de la fecunditat- o positives -de successió, educatives, econòmiques, matrimonials, de sociodicea o ideològiques- de lluita per imposar una o altra manera de retallar l'espai social, per mitificar-lo i dividir-lo.

El plantejament de Bourdieu de la noció de classe social (Cachón, 1989) trenca amb les concepcions lineals -el plantejament marxista utilitza dos criteris definitoris de les classes: la propietat o no dels mitjans de producció i el control o no del propi procés de treball. El plantejament weberian identifica també dos criteris: la situació de mercat i el criteri de "mobilitat social" que permet convertir la infinitat de situacions de mercat en unes poques classes socials clarament identificables al contribuir a crear una homogeneïtat d'experiència de vida (De Pablo, 1988)-, per reconèixer la necessitat de concebre la classe social com un conjunt d'agents definits *no per una propietat (encara que es tracti de la més determinant com el volum i l'estructura del capital), ni per la suma de propietats (propietats de sexe, d'edat, d'origen social o ètnic, proporció de blancs i negres, per exemple, d'indígenes i emigrats, d'ingressos, de nivell d'instrucció, etc.), ni molt menys per una cadena de propietats ordenades a partir d'una propietat fonamental (la posició en les relacions de producció), en una relació de causa a efecte, de condicionament a condicionat, sinó per l'estructura de les relacions entre totes les propietats pertinents, que confereix*

5. Les estratègies com a forma particular d'articular uns mitjans concrets amb l'objecte d'aconseguir certes finalitats, R. Bardaji (1988:381).

el seu propi valor a cadascuna d'elles i als efectes que exerceix sobre les pràctiques (Bourdieu, 1988; p.104).

Una classe social ve definida per l'estructura de relacions entre les propietats pertinents. Aquestes propietats són les diverses formes de capital (econòmic, cultural o social) objectivat i/o incorporat que, combinat de determinada manera, produeix la configuració singular que caracteritza una classe: l'estructura patrimonial d'una classe social. A més a més, les classes poden tenir una configuració interna més o menys homogènia, segons existeixin, o no, fraccions de classe que ofereixin un perfil patrimonial específic dins de les característiques comunes (volum i estructura de capital) de la classe. Això és l'estructura interna de les classes.

Aquesta és una estructura de relacions entre les propietats que exerceixen un efecte sobre les pràctiques ja que no comprenen les pràctiques dels agents si no reinserim les condicions socials i econòmiques de la seva producció en el sistema de disposicions que confereixen. Per tant, es fa imprescindible captar les experiències diferencials que fan els agents amb arranjament, a disposicions degudes a la seva posició en l'espai social ja que els agents no reaccionen davant condicions objectives, sinó a condicions apreheses per mitjà de principis socialment constituïts. Aquests principis de percepció, d'apreciació i d'acció, que són *adquirits per la pràctica i posats en acció, en l'estat pràctic, sense accedir a la representació explícita, funcionen com uns operadors pràctics, mitjançant els quals les estructures objectives de les quals són producte tendeixen a reproduir-se en les pràctiques* (Bourdieu, 1991; p.159).

Hi ha una producció diferencial d'aquests operadors pràctics i, en conseqüència, de subjectes, ja que mitjançant la seva història incorporen esquemes de producció de pràctiques engendrats per allò que Bourdieu denomina *l'habitus: sent el producte d'una classe determinada de regularitats objectives, l'habitus té tendència a engendrar totes les conductes "raonables" o de "sentit comú" possibles dins dels límits d'aquestes regularitats, i només d'aquestes, i que tenen totes les possibilitats de ser sancionades positivament perquè estan objectivament adaptades a la lògica característica d'un determinat camp del qual anticipen l'avenir objectiu [...]. Ja que tenen tendència a reproduir les regularitats immanents a les condicions en les quals ha estat produït el seu principi generador, adaptant-se al mateix temps a les exigències inscrites com a potencialitat objectiva a la situació tal i com la defineixen les estructures cognitives i motivacionals constitutives de l'habitus, les pràctiques no es poden deduir de les condicions presents que poden semblar haver-les suscitat, ni de les condicions passades que han produït l'habitus, principi durador de la seva producció. Només és possible explicar-les si es relacionen les condicions socials on s'ha constituït l'habitus que les ha engendrat, i les condicions socials on es manifesten, és a dir, si aquests dos estats socials es relacionen mitjançant el treball científic, relació que l'habitus efectua arrelgant-la en la pràctica i per*

la pràctica. L'"inconscient", que permet estalviar-se aquesta operació, no és més que l'oblit de la història, que la mateixa història produeix, realitzant les estructures objectives que engendra en aquestes quasi naturaleses que són els habitus. Dins la història incorporada, naturalitzada, i, per això, oblidada com a tal història, l'habitus és la presència activa de tot el passat del qual és producte: és allò que proporciona a les pràctiques la seva independència relativa en relació a les determinacions exteriors del present immediat. Aquesta autonomia és la del passat, que ja fet actiu, i funcionant com a capital acumulat, produeix història a partir de la història i assegura així la permanència en el canvi que fa l'agent individual com a món en el món (Bourdieu, 1991; p.97-98).

La teoria de l'*habitus* planteja la problemàtica de la producció social dels subjectes i els agents de les pràctiques i de les representacions. El món pràctic, que es constitueix en la relació amb l'*habitus* com a sistema d'estructures cognitives i motivacionals, és un món de classes, ja que l'*habitus* només permet la producció lliure de tots els pensaments, totes les percepcions i accions inscrites dins dels límits que marquen les condicions particulars de la seva producció, i només aquests. Per tant, l'*habitus* exclou totes aquelles pràctiques que són incompatibles amb les condicions objectives. La capacitat de produir unes pràctiques enclassables i la capacitat d'apreciar-les i diferenciar-les defineixen l'*habitus*. La formació de l'*habitus* està en funció de la posició en l'estructura social. A cada posició diferent li correspondran diferents universos d'experiències, àmbits de pràctiques, categories de percepció i apreciació, i, en conseqüència, subjectes diferents. L'*habitus* és, en definitiva, el principi generador de les pràctiques i el sistema d'enclassament de les pràctiques. La interiorització de l'exterioritat (de les condicions econòmiques i socials i de les característiques associades a una posició en l'espai social) se'ns fa intel·ligible mitjançant l'*habitus*, a la vegada que permet reactivar el sentit objectivat de les institucions: *producte del treball d'inculcació i apropiació necessari amb la finalitat que aquests productes de la història col·lectiva, que són les estructures objectives, aconseguixin reproduir-se sota la forma de disposicions duradores i ajustades, que són la condició del seu funcionament, l'habitus, que es constitueix al llarg d'una història particular, imposant la seva lògica particular a la incorporació, i pel qual els agents participen de la història objectivada en les institucions, és allò que permet habitar les institucions, apropiar-se-les pràcticament i d'aquesta manera, mantenir-les actives, vives, vigoroses, arrencar-les contínuament de l'estat de lletra morta, de llengua morta, fer reviure el sentit que es troba dipositat en elles, però imposant-los les revisions i transformacions que són la contrapartida i la condició de la reactivació (Bourdieu, 1991; p.99).*

Bourdieu analitza la parella família-escola com a dispositius de reconversió i reproducció de les relacions de classe. Aquests dispositius tenen unes funcions que van més enllà d'allò estrictament ideològic i/o repressiu, ja que constitueixen

el lloc de la formació de l'*habitus* d'un individu i que és una funció de l'estructura de capital del seu grup o classe. L'*habitus* és funcional a la posició social del grup o classe. Per tant, és mitjançant l'enfocament conceptual de la reproducció com Bourdieu descriu els mecanismes complexos de la dominació simbòlica sobre la base de les condicions de possibilitats econòmiques i socials de la transmutació simbòlica de les diferències econòmiques i socials, ja que el capital econòmic només serveix com a recurs per a la dominació simbòlica de forma negada, no reconeguda, això és, com a capital simbòlic. Aquest enfocament es podria definir com una sociologia de les formes i dels graus de consentiment en la dominació. Quan aquesta sociologia articula els camps de la producció econòmica i de la reproducció social dona llum sobre la producció social dels actors socials i sobre la lògica de les seves estratègies. Per fer això pren com a objecte l'efecte pròpiament simbòlic de tot el poder social d'imposició de sentit. L'efecte produït pel reconeixement de la legitimitat és un poder capaç d'imposar, a l'imposar el desconeixement de les relacions de força que permeten exercir la seva acció.

Les estratègies de reconversió i reproducció que una classe desenvolupa depenen del volum i de l'estructura del capital que es tracta de reproduir i reconvertir. Però no es tracta únicament de capital econòmic. Bourdieu distingeix tres dimensions de l'espai social: el volum del capital, la seva estructura i l'evolució d'ambdues.

El volum global de capital és el conjunt de recursos i poder efectivament utilitzables que s'estructura en tres tipus de capital reconvertibles i subjectes de creació i de reproducció: el capital econòmic, el capital cultural i el capital social o simbòlic. El capital econòmic és el més obvi, ja que fa referència als ingressos, al patrimoni econòmic, etc. El capital cultural es pot presentar sota tres estats: en un estat incorporat al cos, en un estat objectiu -béns culturals que es posseeixen- i en un estat institucionalitzat -com, per exemple, en títols acadèmics-. El capital simbòlic *és el conjunt de recursos actuals o potencials que estan lligats a la posició en una xarxa duradora de relacions més o menys institucionalitzades d'interconeixements i d'interreconeixements.*⁶ Aquest darrer tipus de capital, per tant, està molt vinculat a l'antiguitat en la classe social i a l'extensió de la xarxa relacional. Per tant, la formació de l'*habitus* d'un individu estarà en funció, en una primera dimensió, del volum global de capital que posseeix sota diverses espècies, és a dir, de la seva posició en els diversos mercats de capital -capital i mercat s'impliquen mútuament ja que perquè alguna cosa funcioni com a capital és necessari que tingui un valor per als subjectes implicats en el joc de la seva acumulació, cosa que suposa que l'apropiació desigual dels diferents recursos de capital estableixi un ordenament

6. Bourdieu: «Le capital social. Notes provisoires» dins *Actes de la Recherche en Sciences Sociales*, núm. 31 p.2-3; citat per Isidoro Alonso a «La nueva Sociología de la Educación, la vieja y la de siempre», dins *Educación y Sociedad*, núm.3, p.189.

de subjectes- i, en una segona dimensió, segons l'estructura del capital, és a dir, segons el pes relatiu dels diversos capitals. L'estructura pot ser simètrica o asimètrica.

L'evolució del volum del capital i la seva estructura es manifesta en la trajectòria passada, l'actual i la potencial. Per això caldrà estudiar els desplaçaments intergeneracionals i els del propi subjecte. Allò que condueix a analitzar les estratègies familiars i/o individuals de reproducció i/o conversió de capitals. Les estratègies, que sempre revesteixen components de reconversió d'un tipus de capital en un altre i la reproducció (ampliada) d'un tipus de capital expliquen els desplaçaments verticals i transversals en l'espai social. Les estratègies depenen de a) el volum actual i potencial de capitals i la seva estructura, i b) de l'estat del sistema dels instruments de reproducció, institucionalitzats o no, amb arranament a la situació de lluita entre classes socials. Per tant, és en aquest context de lluita on cal situar la trajectòria social dels individus, ja que aquests no es desplacen a l'atzar en l'espai social, sinó condicionats pel conjunt de les seves propietats (del seu capital) i per l'estratègia de reconversió/reproducció que desenvolupen i que cal situar en les relacions de força que estructuraven l'espai social i els mecanismes de regulació/reproducció del mateix.

Bàsicament, sota l'aparença de trajectòries individuals, Bourdieu descriu i explica trajectòries socials que són trajectòries de classe, així que, a un volum i estructura determinada de capital heretat li correspon un ventall de trajectòries més o menys equiprobables -trajectòries modals: trajectes típics que ha de recórrer qui hereta un determinat capital- que condueixen a posicions més o menys equivalents. És el camp dels possibles, objectivament obert cap a un agent determinat. I allò específic de la trajectòria individual seria la desviació respecte a la trajectòria modal d'una classe: el desclassament produït, no respecte a una posició, sinó a la pendent (orientació i sentit) d'una trajectòria de classe. Per tant, si bé Bourdieu implica una correlació estadística entre el capital d'origen i el capital d'arribada, no justifica un a priori en les trajectòries dels agents; aquests es desviaran per sobre i per sota, respecte a la trajectòria del conjunt dels agents, és a dir, la trajectòria modal.

ECONOMIA DE LES PRÀCTIQUES.

L'esquema teòric anterior ens pot proporcionar els elements fonamentals per comprendre el per què els treballadors no lloguen capital i estableixen la seva pròpia organització.⁷ La resposta consisteix en comprendre el lloc que ocupen en el camp general d'estratègies de reproducció i/o trajectòries de classe. I en el supòsit que optin per llogar capital, s'hauria de buscar el sentit d'aquesta opció en les probables i diferents espècies de capital, que farien aparèixer variacions en les maneres de viure i en les estratègies dels treballadors. Per això s'hauria de restituir el sentit d'aquesta pràctica a les condicions i a les posicions socials, entre les quals es debat aquest sentit, es negocia i es conforma, de fet, referir allò que es descriu i s'interpreta a la teoria de la producció dels subjectes socials i del camp, dins del qual es desenvolupen aquestes estratègies. En definitiva, per comprendre una pràctica o estratègia, hem de comprendre com ha estat produït l'agent de la pràctica i el camp dins del qual aquesta té lloc: el camp econòmic. I, per tant, la posició de l'agent en aquest camp, i la seva disposició, és a dir, la història de la producció d'aquest agent: una història que l'agent ha incorporat en forma d'esquemes de percepció, apreciació i producció de pràctiques.

El camp econòmic és un cas particular en un univers d'economies, és a dir, de camps de poder, de lluites que difereixen, tant pels interessos en joc i l'escassetat que en elles s'engendra com per les espècies de capital implicades. D'aquí que per comprendre les pràctiques dels agents cal comprendre la lògica dels camps, i concretament, en el nostre cas, del camp econòmic. I per entendre de manera correcta un agent en la seva singularitat, és necessari comprendre'l respecte a les seves distàncies cap a altres agents -empresaris, capatassos, gestors de recursos humans, etc.- d'aquest mateix camp. La comprensió, evidentment, no és separable d'una aprehensió estructural de l'agent que ve definit, en les seves disposicions i preses de posició, per les relacions objectives que defineixen la seva posició en el camp i que determinen o orienten les relacions amb altres agents i el conjunt d'estratègies.

Es comprèn que Bourdieu, per fonamentar completament la teoria del camp, s'orienta cap a una economia política generalitzada, que trenca amb el dualisme reduccionista d'allò econòmic vers allò extraeconòmic, per intentar entendre les pràctiques de tots els agents de les relacions socials. Per això cal estudiar, en cada moment històric, el conjunt d'institucions històriques que constitueixen

7. La pregunta pressuposa una teoria sistemàtica d'allò real. Considerem que l'observació d'un cas concret presenta el caràcter d'un «fet» quan pot estar lligat a altres observacions anàlogues, de manera que si la comprovació de la hipòtesi implica una teoria sistemàtica d'allò real, també, sabem que una experiència mai pot criticar una hipòtesi aïllada, sinó a tot un conjunt teòric. Per tant, com a primera aproximació a la nostra construcció de l'objecte, la realització de noves observacions, a diferents actors de les relacions laborals, ha de posar a prova el nostre marc teòric.

cada camp determinat i l'interès dialècticament lligat a ell.

En definitiva, si el capital és una relació social -es construeix i funciona com a tal dins d'un mercat; i la constitució d'un mercat és la constitució d'un camp de valor-, el concepte d'interès no pot ser tractat com quelcom inscrit en la naturalesa humana: *és el producte d'una categoria determinada de condicions socials: com a construcció històrica, no pot ser conegut d'una altra manera que no sigui pel coneixement històric, ex post, empíricament, i no deduït a priori d'una naturalesa transhistòrica* (Bourdieu, 1988; p.109). En suma, l'interès es produeix dins d'un camp de creença. Diversos mercats produeixen diversos interessos. Un mercat no és únicament un camp de creença i/o valor, també és un camp de xarxes socials, i com a tal, un camp de poder (el capital és una relació de poder). Per tant, si els treballadors no lloguen capital, la resposta està en que el principi general d'equivalència d'una societat capitalista és el capital econòmic ("vals tant com allò que tens"). Totes les altres espècies de capital es remetent a aquest: el principi ordenador dels subjectes (i de les seves estratègies), i dels objectes. La imposició d'un principi d'equivalència i/o de jerarquia de principis d'equivalència és allò que Bourdieu anomena violència simbòlica. Aquesta és un procés mitjançant el qual s'aconsegueix la complicitat dels dominats en la seva dominació. *En la lluita ideològica entre els grups (classes d'edat o classes sexuals, per exemple) o les classes socials per la definció de la realitat, a la violència simbòlica, com a violència no reconeguda i reconeguda, legítima per tant, s'oposa la presa de consciència d'allò arbitrari que desposseeix els dominants d'una part de la seva força simbòlica abolint el no reconeixement.* (Bourdieu, 1991; p.224).

Si el reconeixement social (valoració essencialista de subjectes o objectes) és conseqüència d'un no reconeixement cognitiu de la realitat, el coneixement objectiu de la realitat condueix a explicar *els mecanismes socials que asseguren la producció dels habitus conformes formen una part integrant, aquí igual que en altres parts, de les condicions de reproducció de l'ordre social i del mateix aparell de producció, que no podria funcionar sense les disposicions que el grup inculca i reforça contínuament, i que fan impensables unes pràctiques que l'economia desencisada de "l'interès totalment nu" farà aparèixer com a legítimes o, fins i tot, com a evidents. Però el pes particularment gran que correspon als habitus i a les seves estratègies en la instauració i la perpetuació de relacions duradores de dominació, és encara un efecte de l'estructura del camp: ja que no ofereix les condicions institucionals de l'acumulació de capital econòmic o de capital cultural [...], aquest ordre econòmic fa que les estratègies orientades cap a l'acumulació de capital simbòlic que s'observen en totes les formacions socials siguin en aquest cas les més racionals, per ser les més eficaces en els límits de les constriccions inherents a l'univers. És en el grau d'objectivació del capital on resideix el fonament de totes les diferències pertinents entre els modes de dominació: els universos socials on les relacions de dominació es fan, es desfan i es refan en i mitjançant la interacció entre les*

persones, s'oposen a les formacions socials on, mediatitzades per uns mecanismes objectius i institucionalitzats, com el "mercat autoregulat" [...] en el sentit de Karl Polanyi, el sistema d'ensenyament o l'aparell jurídic, tenen l'opacitat i la permanència de les coses que escapen a les preses de consciència i de poder individual (Bourdieu, 1991; p.218-219).

CONCLUSIONS DEL TREBALL DE CAMP.

A través del procés de saturació de D.Bertaux (1993) arribem a les següents conclusions sobre els treballadors que van demanar el pagament únic l'any 1990:

a) Relativament, hi ha un baix capital cultural propi: tots els subjectes entrevistats estan, o bé desproveïts de capital cultural sota les seves formes institucionalitzades (sense estudis o amb estudis primaris ens trobem a E.2, E.4, E.6, E.8, E.9, E.10, E.12, E.14, E.15 i E.18), o bé, relativament, no ben proveïts (batxillerat elemental, que considerem que posseeix certa importància pels agents entrevistats de major edat -E.11, de 45 anys-; batxillerat i auxiliar administrativa -E.1-, i la resta amb títols de formació professional de primer grau E.3, E.13, i E.17- o segon grau -E.16-).

Tant els individus que formen el primer grup (sense estudis o elementals), que han après l'ofici des de sota mitjançant l'experiència, com el segon grup, participen d'un mateix "univers cultural": la cultura tècnica i pràctica de la qual parla Grignon.

b) El capital percebut des de les oficines de l'INEM és insuficient (va des de les 700.000 pessetes fins als dos milions) per "establir la seva pròpia organització", amb la qual cosa recorren, majoritàriament, a estalvis propis i/o familiars (E.2, E.4, E.8, E.9, E.11, E.14, E.15 i E.16), o bé a estalvis propis i/o familiars, a més a més de préstecs bancaris no excessius, i en alguns casos com a últim recurs (E.1, E.3, E.11, E.17 i E.18).

El problema del crèdit i com pagar-lo és una constant en tots els entrevistats. Molts opten per estalviar i fer front als pagaments bàsics (material, furgonetes, estris de feina...) mitjançant l'estalvi propi o familiar abans de demanar un crèdit d'una entitat financera. De fet, en una entrevista a un professional de banca (E.5), encarregat del finançament a particulars, va comentar els pocs crèdits que realitzen durant l'any, ja que majoritàriament es dirigeixen a exassalariats qualificats, amb títols reconeguts en el mercat i no, en canvi, a assalariats que posseeixen qualificacions específiques d'empreses concretes.

c) Són pocs, molt pocs, els individus que tenen contractats a assalariats, o

bé quan els tenen són eventuals:

E.13 i dos socis: quatre treballadors eventuals; E.15 (pagament únic de 1985) i dos socis que comencen el 1988: vint eventuals, fins a 1991, quan l'empresa fa suspensió de pagaments.

Així, cap dels nostres entrevistats ha llogat treball més esporàdicament, en funció de les conjuntures concretes dels seus respectius subsectors. Així, o bé subcontracten treballs específics (són els casos d'E.1 i E.3), o bé s'uneixen amb un(s) soci(s) (cas E.4), o bé contracten empleats eventuals (E.2), o bé busquen socis i treballadors eventuals (E.13 i E.16).

Com exemple dels pocs treballadors del sector industrial que l'any 1990 van demanar el pagament únic i que en l'actualitat, en un moment de crisi econòmica, lloguen treballadors és E.13, d'una empresa dedicada a la mecànica i rectora de motors, en l'actualitat formada per tres socis i quatre treballadors eventuals, i que ha passat d'un capital inicial de sis milions a seixanta. E.13 reconeix la importància de la titulació i l'experiència (els seus dos socis posseeixen l'FP I) ja que "com que som professionals i tenim coneguts, els proveïdors de maquinària ens han permès pagar a poc a poc".

Un fenomen repetit en totes les entrevistes és que quan han de llogar treball, si no posseeixen qualificacions reglades, ho fan repetint la fórmula amb la qual ells van començar: en lloc de buscar professionals titulats, prefereixen parents i coneguts sense coneixements reglats.

d) L'origen familiar majoritari és la classe obrera o camperola/jornalera emigrada de Castella o Andalusia. Uns pocs entrevistats podrien considerar-se provinents de la pagesia catalana (E.1, E.10, E.11, E.12 i E.16).

e) La procedència familiar (el capital heretat per la família), el baix capital cultural i econòmic, relativament, que es desprèn dels subjectes entrevistats en oficis tradicionals i que han optat per capitalitzar el pagament de l'atur mitjançant la fórmula del pagament únic, ens remet a preguntar-nos per les seves estratègies en el camp econòmic. Alguns entrevistats afirmaven que els "motius" que els van portar a aquesta determinació de decidir-se per llogar capital era el treball dur, poc pagat, eventual i on el salari no respon a la qualificació ben obtinguda mitjançant cursos reglats o en el mateix treball començant com a aprenent. La possessió de la qualificació necessària i el coneixement del sector, i/o bé la necessitat, condueix tots els nostres subjectes a escollir l'opció de llogar capital.

Al llarg de l'entrevista, els que van comentar que hi havia problemes de cobrament són els que acceptarien un treball fix, si se'ls oferís, en lloc de continuar com autònoms.

f) Els subjectes entrevistats, sobretot els més desproveïts de capital cultural sota les seves formes legitimades, institucionalitzades, i que s'han abocat a aprendre un ofici sobre el terreny, "al tall", com ens deia un informant, ofereixen un discurs molt desestructurat (Bilbao, 1993). Cal observar el relat d'E.2, electricista autònom en l'actualitat: E.2. prové d'una família de vuit germans (quatre homes i quatre dones) d'una capital de província de Castella. Arriba als vuit anys a Tarragona, quan el seu pare, un petit agricultor d'una extensió de terra que l'obligava a realitzar tasques de jornaler, decideix, per necessitat, participar en les tasques de construcció d'una obra pública a Tarragona. Quan acaba l'obra, li ofereixen la possibilitat, que accepta, de quedar-se com a tècnic de manteniment amb un contracte fix. A partir de llavors és quan al seu pare *li van començar a anar bé les coses*. En l'actualitat E.2. està casat, té tres fills i viu en un barri obrer de la perifèria de Tarragona. Va començar a treballar d'aprenent amb setze anys *perquè els estudis no se'm donaven bé*, ja que va començar la formació professional, però només hi va estar un any. Igualment que els seus germans es va iniciar en els treballs d'electricitat, lampisteria, calefacció... i aprèn l'ofici sobre *la marxa, donant-li hores* en diverses empreses d'electricitat i fontaneria, *res fix, tots treballs eventuais*. En el seu cas, considera que *no estic ni d'un cantó, ni de l'altre; no em sento ni treballador, ni empresari*. Les actituds cap als sindicats eren d'indiferència (més expressada en gestos, paraules entretallades, d'aquell qui no és empresari, però tampoc treballador).

Mentre que els subjectes entrevistats amb un mínim de capital heretat familiarment, sota formes de béns patrimonials o en llegat cultural reconegut, ofereixen un discurs desclassat, es perceben com empresaris, donen a les seves afirmacions un marcat to individualista. Així, E.3, de vint-i-set anys, amb FP I d'electricitat, *empresari des de la seva perspectiva, encara que no té treballadors, afirmava que no creia en el col·lectiu sinó en la persona i que la negociació no ha de ser col·lectiva amb l'empresari, sinó una negociació individual*.

Un fenomen semblant mostra una entrevistada, provinent de la petita burgesia agrària de províncies, que va crear una empresa de venda de mobles a la capital de província. L'elecció del subsector mostra, com a contrapartida, la divisió sexual del treball: les poques dones que van demanar el pagament únic de l'INEM l'any 1990, unitat d'anàlisi de les nostres entrevistes, van optar per subsectors de l'àrea dels serveis més lligats a la venda que no pas a la producció material.

Per una altra part, cap entrevistat manté o va tenir en el passat relacions amb entitats patronals (ni tan sols, quan ve al cas, amb l'associació de botiguers o comerciants del barri).

En conclusió, i a partir de les nostres dades, durant els anys noranta, els empresaris no surten de la classe obrera. Quan per necessitat o voluntat es

troben animats a vendre directament en el mercat les seves qualificacions o habilitats:

-No loguen treballadors, i en cas contrari són eventuals.

-No loguen capital a entitats financeres; generalment, utilitzen els estalvis propis i/o familiars més l'ajuda de l'INEM. En darrer lloc, demanen préstecs a entitats financeres.

-No pretenen "establir la seva pròpia organització". És més simple: pretenen oferir els seus coneixements i habilitats, reglades o no, en el mercat. Venen la seva "cultura tècnica i pràctica" de forma autònoma perquè la situació del mercat de treball no els permet treballar com assalariats.

-Passant d'allò descriptiu a allò explicatiu, la socialització, no només primària, no els permet assolir unes habilitats de comandament i organització (C. Grignon, 1993). La cultura dominant, la "cultura tècnica i teòrica", facilita l'èxit empresarial. Per això plantejem com a hipòtesi que els empresaris dels noranta han de formar-se a l'ensenyament superior de tipus reglat (universitat pública o privada, escoles de negocis...).⁸ Per tant, investigacions posteriors hauran de donar validesa o refutar, des d'un marc teòric, aquestes suposicions que en una primera aproximació no guen.

8. L'entrevista amb un empresari que va començar l'any 1959 és reveladora de la importància clau que té el factor temps (aprehesa per la variable edat dels subjectes). E.7, sense estudis i sense cap tipus de capital econòmic (es va casar amb sis-cents pessetes estalviades), igual que el seu pare, va decidir, l'any 1959, convertir-se en un treballador autònom *fent moltes hores [...] i buscant entre les amistats i coneguts treballs*. En l'actualitat, E.7, té una de les empreses més consolidades en la branca del muntatge i reparació elèctrica, llum i gas, en una ciutat de província, on la crisi econòmica de la dècada dels noranta no ha afectat perquè *m'he defensat pel nom, les amistats i la gent que et coneix*. En l'actualitat, cadascun dels seus tres fills, que treballen a l'empresa familiar, posseeixen un pis de propietat; i de la mateixa manera, a més a més del taller, de propietat, ha establert un gimnàs esportiu per a un dels fills; ha establert, a partir de guanyar una subcontrada per a una empresa elèctrica, una botiga d'atenció als clients, per un altre dels seus fills i una botiga de venda, no relacionada directament amb l'empresa d'E.7, per a la muller. En l'actualitat posseeix disset treballadors, dels quals només quatre són fixos. Com que es tracta d'una empresa molt establerta i consolidada, el fet de tenir tants eventuals respondria més bé a una estratègia, explicitada o no, de control de la força de treball. E.6, treballador de l'empresa, ens va explicar que la relació estava basada en dos eixos: el paternalisme, *el cap ens tracta com si fóssim fills seus*, i l'autoritarisme, *l'única vegada que hi va haver un enllaç sindical a l'empresa, va ser acomiadat quan se li va acabar el contracte d'eventual*. Aquesta situació és semblant a la que citen Juan Blanco i Amaia Otaegui a «Los trabajadores de las PYMES y la acción sindical» dins *Sociología del Trabajo*, Nueva Época, núm.11, hivern de 1990-1991, p.93-115.

BIBLIOGRAFIA

ALBARRACÍN, J. La economía de mercado. Madrid, Trotta, 1991.

ALTHUSSER, L. Escritos. Barcelona, Laia, 1974.

- Curso de filosofía para científicos. Barcelona, Laia, 1975.

- Posiciones. Barcelona, Anagrama, 1977.

- Filosofía y lucha de clases. Madrid, Akal, 1980.

BARDAJÍ, R. "Estrategia-defensa y seguridad nacional", dins REYES, R. Terminología científico-social. Barcelona, Anthropos, 1988.

BLANCO, J. i A. OTAEGUI, "Los trabajadores de las PYMES y la acción sindical", dins Sociología del Trabajo, [nueva época], núm.11, (1990-1991).

BECKER, G.S. El capital humano. Madrid, Alianza Editorial, 1983.

BERGER, P.L. i LUCKMANN, H. La construcción social de la realidad. Buenos Aires, Amorrortu, 1979.

BERNA, E. ¿Qué dice usted después de decir hola?, Barcelona, Grijalbo, 1978.

BERTAUX, D. "De la perspectiva de la historia de vida a la transformación de la práctica sociológica", dins MARINAS/SANTAMARINA, La historia oral: métodos y experiencias (1993).

- "La perspectiva biográfica: validez metodológica y potencialidades", dins MARINAS/SANTAMARINA, La historia oral: métodos y experiencias.

BILBAO, A. Obreros y ciudadanos. Madrid, Trotta, 1993.

BILBAO, A; CACHON, L. i PRIETO, C. Políticas empresariales de mano de obra. Madrid, CAM, 1989.

BOUDELLOT, C. i ESTABLET, R. La escuela capitalista en Francia, Madrid, Siglo XXI, 1976.

BOURDIEU, P. [et alt.] El oficio de sociólogo. Madrid, Siglo XXI, 1976.

BOURDIEU, P. El sentido práctico. Madrid, Taurus, 1991.

- "Le capital social. Notes provisoires", dins Actes de la Recherche en Sciences Sociales, núm.31, (1976).

- La distinción. Madrid, Taurus, 1988.

- Cosas dichas. Barcelona, Gedisa, 1988.

- La noblesse d'état. París, Minuit, 1989.

BOWLES, S. E. i GINTIS, H. La instrucción escolar en la América capitalista. México, Siglo XXI, 1981.

BRAVERMAN, H. Trabajo y capital monopolista. México, Nuestro Tiempo, 1975.

CACHÓN, L. ¿Movilidad social o trayectorias de clase? [CIS, Madrid], núm. 100 (1989).

CASTILLO MENDOZA, C. A. "Control y organización capitalista del trabajo. El estado de la cuestión", dins Sociología del Trabajo, núm. 9 (1989).

DELEUZE-GUATTARI El Antiedipo. Barcelona, Barral, 1973.

- Mil mesetas, València, Pretextos, 1988.

DELEUZE, G. Diferencia y repetición. Madrid, Júcar, 1988.

EDWARDS, R. "Conflicto y control en el lugar de trabajo", dins TOHARÍA, L. El mercado de trabajo: Teorías y aplicaciones. Madrid, Alianza, 1983.

FOUCAULT, M. Vigilar y castigar. Madrid, Siglo XXI, 1978.

- Microfísica del poder. Madrid, La Piqueta, 1978.

- Espacios de poder. Madrid, La Piqueta, 1980.

- Saber y verdad. Madrid, La Piqueta, 1985.

- El uso de los placeres, Madrid, Siglo XXI, 1987.

GAUDEMAR, J. P. "Preliminares para una genealogía de las formas de disciplina en el proceso capitalista del trabajo", dins FOUCAULT, M. Espacios de poder. Madrid, La Piqueta, 1981.

GIDDENS, A. Las nuevas reglas del método sociológico. Buenos Aires, Amorrortu, 1978.

GINTIS, H. "La naturaleza del intercambio laboral y la teoría de la producción capitalista", dins Toharía, L. [Comp.] El mercado de trabajo: Teorías y aplicaciones. Madrid, Alianza, 1983.

GRAMSCI, A. La alternativa pedagógica, Barcelona, Nova Terra, 1976.

- Los intelectuales y la organización de la cultura. Buenos Aires, Nueva Visión, 1984.

GRIGNON, C. Lo culto y lo popular. Madrid, La Piqueta, 1993.

- "Cultura dominante, cultura escolar y multiculturalismo popular", dins Educación y Sociedad, [FUHEM, Madrid], núm.12 (1993).

HABERMAS, J. Teoría de la acción comunicativa. Madrid, Taurus I i II, 1987.

IBÁÑEZ, J. Más allá de la sociología. Madrid, Siglo XXI, 1979.
- Del algoritmo al sujeto, Madrid, Siglo XXI, 1985.

LERENA, C. Reprimir y liberar. Madrid, Akal, 1983.
-"Educación", dins DEL CAMPO, S. Tratado de Sociología. Madrid, Taurus, 1988.
MARX, K. Contribución a la crítica de la economía política. Madrid, Alberto Corazón, 1976.

MIGUEL MARINAS, J.M. i SANTAMARINA, C. La historia oral: métodos y experiencias. Madrid, Debate, 1993.

MIGUELEZ, F. i PRIETO, C. [Comp.] Las relaciones laborales en España. Madrid, Siglo XXI, 1991.

NEUMANN, von J. i MORGENSTEIN, O. Theory of Games and Economic Behaviour, Princeton University Press.

PIORE, M. i SABEL, C. La segunda ruptura industrial. Madrid, Alianza Editorial, 1990.

PIORE, M. "Notas para una teoría de la estratificación del mercado de trabajo", dins TOHARÍA, L. El mercado de trabajo: Teorías y aplicaciones. Madrid, Alianza Universidad, 1983.

-"El dualismo como respuesta al cambio y a la incertidumbre", dins TOHARÍA, L. El mercado de trabajo: Teorías y aplicaciones. Madrid, Alianza Universidad, 1983.

-"Los fundamentos tecnológicos del dualismo y de la discontinuidad", dins TOHARÍA, L. El mercado de trabajo: Teorías y aplicaciones. Madrid, Alianza Universidad, 1983.

PRIETO, C. "Las prácticas empresariales de gestión de la fuerza de trabajo", DINS MIGUELEZ, F. i PRIETO, C. [Comp.] Relaciones laborales en España. Madrid, Siglo XXI, 1991.

RECIO, A. Capitalismo y formas de contratación laboral. Madrid, Ministerio de Trabajo y Seguridad Social, 1988.

SABEL, C. F. Trabajo y política, Madrid, Ministerio de Trabajo y Seguridad Social, 1985.

THOMPSON, E. P. La formación histórica de la clase obrera. Barcelona, Laia, 1975.

TOHARÍA, L. [Comp.] El mercado de trabajo: Teorías y aplicaciones. Madrid, Alianza Universidad, 1983.